

Oleksandr Shatalovych, Inna Shatalovych

Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)

The "therapy" of culture in the teaching of S. Freud

S. Freud is an iconic figure of the worldview revolution of the twentieth century. He delved into the analysis of morality, religion, and society. As a result, S. Freud moves from the therapy of his individual patients to the "therapy" of culture and humanity as a whole.

According to Freud, all our mental activity aims at obtaining pleasure and avoiding dissatisfaction, that is, the "pleasure principle" automatically regulates our mental activity. However, culture acts as a repressive organism that suppresses the biological essence of a person and leads to neuroses. Civilization requires us to either abandon our drives (repression) or replace them with socially acceptable activities (sublimation). S. Freud is pessimistic about this program of socialization of instincts and emphasizes the inevitable antagonism between culture and libido, since humanity is not able to renounce either its animal basis or culture. He offers a position of some synthesis, thanks to which patients, after completing treatment, decide to take a certain middle position between full enjoyment of life and mandatory asceticism. The purpose of the article is to explicate the "therapy", which can be distinguished on the basis of the scientific heritage of S. Freud.

First, according to S. Freud, the excess of aggression, which is the most dangerous for humanity, is mitigated by Eros. Thus, Thanatos' destructive forces are deflected by Eros. Secondly, S. Freud advises to fight the "super-ego" for therapeutic purposes and weaken its requirements. Third, S. Freud speaks about the need for a greater degree of sexual satisfaction. Fourth, the question of rethinking inversion (for example, homosexuality, lesbianism) is closely related to sexual pleasure. Fifth, S. Freud points out the problem of lack of sexual education in the field of Education.

The author of the article says that the development of Western culture of the XX-XXI century was associated with the implementation of many elements of the Freud program.

Keywords: *S. Freud, Instinct, Eros, Thanatos, Neurosis, Culture, Culturogenesis*

Олександр Шаталович, Інна Шаталович

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

«Терапія» культури у вченні З. Фрейда

З. Фрейд є знаковою постаттю світоглядного перевороту XX століття, яка заглибившись в аналіз моралі, релігії, суспільства у кінцевому підсумку, переходить від терапії своїх окремих пацієнтів до «терапії» культури і людства у цілому.

Згідно З. Фрейду вся наша душевна діяльність спрямована на те, щоб отримувати задоволення і уникати невдоволення, тобто вона автоматично регулюється «принципом задоволення». Проте культура виступає як репресивний організм, який пригнічує біологічну сутність людини і призводить до неврозів. Цивілізація вимагає від нас або відмовитися від наших потягів (придушення, витіснення) або замінити їх соціально прийнятною діяльністю (сублімація). З. Фрейд песимістично оцінює дану програму соціалізації інстинктів та підкреслює взаємний неминучий антагонізм між культурою і лібідо, так як людство не в змозі відректися ні від своєї тваринної основи, ні від культури. Він дотримується позиції деякого синтезу, завдяки якому пацієнти після завершення лікування вирішують за власним розумінням зайняти якусь середню позицію між повною насолодою життям і обов'язковим аскетизмом. Метою статті є експлікація порад щодо «терапії», які можна виокремити на ґрунті наукового доробку З.Фрейда.

По-перше, найбільш небезпечний для людства надлишок агресії пом'якшується, на думку З. Фрейда, за рахунок Ероса. Отже руйнуючі сили Танатоса відхиляються Еросом. По-друге, у терапевтичних цілях З.Фрейд радить боротися з «Над-Я» і послаблювати його вимоги. По-третє, З. Фрейд висловлюється про необхідність більшою мірою сексуальної задоволеності. По-четверте, в тісному зв'язку з сексуальним задоволенням стоїть питання переосмислення інверсії (наприклад, гомосексуалізму, лесбіянства). По-п'яте, у сфері виховання З. Фрейд вказує на проблему нестачі сексуальної освіченості.

З'ясовано, що розвиток західної культури XX-XXI століття пов'язано з реалізацією багатьох елементів фрейдівської програми.

Ключові слова: *З. Фрейд, інстинкт, Ерос, Танатос, невроз, культура, культурогенез*

Вступ.

3. Фройд – знакова постать світоглядного перевороту ХХ століття. Подібно Колумбу він відкрив для науки таємничу країну несвідомого. Заглибившись в аналіз моралі, релігії, суспільства, З. Фройд, в кінцевому підсумку, переходить від терапії своїх пацієнтів до «терапії» культури і людства в цілому. «Діагноз», встановлений засновником психоаналізу був наступним: «Якщо розвиток культури має настільки далекосяжну схожість з розвитком окремої людини і застосовує ті ж засоби, чи не вправі ми поставити діагноз «що багато культур, або культурні епохи, а можливо, і все людство – стали під впливом культурних устремлінь невротичними?» (Фрейд, 2010, с. 988).

Відповідно ключовими соціокультурними проблемами, що визначаються в ученні З. Фрейда є культурогенез та невроз людства, які виходять з проблеми набуття щастя та безпосередньо пов'язані з проблемою соціалізації інстинктів. Так, вже в одній зі своїх ранніх робіт «Тотем і табу» З. Фройд робить спробу розкрити культурогенез через феномен первісної культури і розгадати первісний сенс тотемізму, показуючи, що для тлумачення феномена культури величезне значення має система заборон (тобто табу). До проблеми культурогенезу З. Фройд знову і знову повертається в своїх подальших роботах («По той бік принципу задоволення», «Майбутнє однієї ілюзії», «Невдоволення культурою»).

Як відомо, гіпотези засновника психоаналізу з різних боків піддавалися критиці. Якщо, наприклад З. Фройд вважав, що у кожного з нас існує глибока рана з самого дитинства – заборона інцесту і відповідно члени однієї сім'ї мають природний сексуальний потяг один до одного, то Е. Вестермарк дотримувався протилежної точки зору і вважав, що заборона інцесту виникає природно, тому що люди, які не перебувають у родинних стосунках, але які виховувалися разом, рідко одружуються один з одним (ефект десенсибілізації). Соціальне походження заборони на інцест обґрунтував К. Леві-Строс. На його думку, заборона інцесту носить універсальний характер і являє собою не стільки біологічний фактор, скільки соціальний, пов'язаний з виникненням екзогамних союзів.

Психоаналітичний погляд на походження культури піддавався критиці за «міфологічність» і абсолютизацію біологічних потягів як з боку етнологів (Ф. Боас, А. Кребер, Б. Малиновський), так і з боку неофрейдистів (К. Хорні, Е. Фромм), тим не менш, оцінка елементів фрейдівської програми соціалізації інстинктів неоднозначна. Так, З. Фройд, з точки зору Б. Вишеславцева, неправильно тлумачить сублімацію, так як

пояснює «вище» за допомогою «нижчого». Це, на думку мислителя, призводить до профанації (статуя в такому випадку – тільки сублімований мармур, любов і релігія, тільки сублімована сексуальність, а культура – тільки сублімоване господарство) (Вишеславцев, 1994, с. 109-111). Г. Маркузе навпаки вважає, що фрейдівське поняття ероса у світлі ідеї нерепресивної сублімації отримує додаткове значення: біологічний імпульс перетворюється на культурний (Маркузе, 1995 с. 219). З точки ж зору А. Руткевича, поняття сублімації взагалі є найзагадковішим у психоаналізі (Руткевич, 1997 с. 311), а М. Шелер навіть порівнював концепцію сублімації З. Фрейда з алхіміком, який з «свинцю» інстинктивних спонукань бажає отримати «золото» вищих творінь людської душі. Водночас, на думку В. Лейбіна, незважаючи на критичне ставлення М. Шелера до окремих психоаналітичних положень про людину, шелерівська філософська антропологія не тільки увібрала в себе фрейдівську концепцію сублімації, а й довела її до крайності, гранично розширивши зону дії процесів сублімування (Лейбін, 1990, с. 217).

Серед сучасних дослідників розглянута проблематика залишається актуальною. Зокрема, аналізуються погляди Фрейда на можливості культури в протистоянні з деструктивними проявами людської природи (Жуков, 2021). Так, з одного боку, культура за З. Фрейдом є сукупністю механізмів, що стримують деструктивні сили, які таяться в глибинах індивідуальної психіки. Але з іншого боку, те, що робить з людиною культура, протилежно тій природності звіра, в якій людина до цього перебувала (Леденева, 2018).

Отже, слідуючи в руслі дослідницької полеміки, акцентуємо увагу на фрейдівській «терапії» культури, яка пов'язана з проблемою соціалізації інстинктів та експлікуємо основні положення цієї «програми», що і буде метою даної статті.

Результати дослідження.

Згідно З. Фрейду вся наша душевна діяльність спрямована на те, щоб отримувати задоволення і уникати невдоволення, тобто вона автоматично регулюється «принципом задоволення». З даним принципом З. Фройд нерозривно пов'язував інстинкт ероса, який прагне «об'єднати спочатку окремих людей, потім сім'ї, потім племена, народи, нації в одне велике ціле – людство» (Фрейд, 2010, с. 966).

З. Фройд характеризує сексуальний потяг як певну кількість енергії (що має, на його думку, навіть кількісні характеристики, ще майже недосліджені), яке діє в певному напрямку (Фрейд, 1991а, с. 359). Ця енергія сексуальних

потягів є лібідо. Воно, на думку засновника психоаналізу, є носієм статевого інстинкту (аналогічного голоду), не має чіткої локалізації (на різних стадіях шукає різні канали: рот, анус, статеві органи) і є якимось живе прагнення до задоволення, поза і крім свідомості людини.

Інстинкту Ероса протистоїть інстинкт Танатоса який також вимагає задоволення, агресивного прагнення, яке є у людини початковою, самостійною інстинктивною схильністю (Фрейд, 2010, с. 966). На думку З. Фрейда еротичні потяги прагнуть привести живу субстанцію в більшу єдність, а потяги до смерті, протистоять цьому прагненню і призводять живе до неорганічного стану. Із взаємодії та боротьби обох виникають явища життя, яким смерть кладе край (Фрейд, 1991а, с. 366). Цей дуалізм любові і ненависті засновник психоаналізу ще уподібнював фізичної полярності тяжіння і відштовхування.

Щастя, до якого ми несвідомо прагнемо, пов'язане із задоволенням обох інстинктів. Так, за З. Фрейдом, статеві (генітальна) любов як сильне переживання задоволення дає людині прообраз всякого щастя (Фрейд, 2010, с. 928). Що стосується агресії, то З. Фрейд вважав, що людина володіє вродженою потребою у злі, жорстокості, яку наше «Я» саме охоче пустило б у хід проти інших. Спрямованість цього інстинкту, зовні виступає, наприклад, у формі садизму, вандалізму, а спрямованість всередину – у вигляді мазохізму, самогубства. Але безперешкодне задоволення обох потягів загрожує цивілізації, тому суспільству доводиться їх соціалізувати. Як підкреслює Х. Касафонт, прогрес і комфорт не припускають наявності щастя. Щастя ж ідентифікується з негайним задоволенням потягів, що наша культура не дозволяє і, більше того, забороняє (Касафонт, 2006, с. 194).

Щодо способів традиційної соціалізації інстинктів З. Фрейд пише «Навіть при всій гордості за наші культурні досягнення ми визнаємо, що нам нелегко виконувати вимоги цієї культури, добре відчувати себе в ній, тому що накладені на наші потяги обмеження тяжким тягарем лягають на психіку» (Фрейд, 1991а, с. 368). Аналізуючи дані способи, З. Фрейд пропонує їх нове розуміння, виражене в концепціях придушення (витіснення) і сублимації, які за своєю суттю складають серцевину механізмів культурогенезу.

В основі першого (найбільш поширеного) механізму культурогенезу криється придушення. Воно носить репресивний (заборонний) характер, так як будь-яка культура базується на заборонах. Він полягає в насильстві над природними потягами, що змушує індивіда відчувати себе нещасним, але в той же час

виявляється трагічною необхідністю заради збереження людства. Цивілізація пов'язує нас правилами і забороняє здійснення наших бажань, змушує придушувати їх.

Конфлікт, який має місце між людиною і цивілізацією, вимагає свого розв'язування. Даний конфлікт, як зазначає Х. Касафонт, відбувається перш за все в людському розумі між несвідомими ідеями і бажаннями, які прагнуть пробитися на свідомий рівень, але не здатними на це, оскільки свідомість встановлює цензуру і витісняє такі ідеї, розцінюючи їх як неприємні або травмуючі (Касафонт, 2006, с. 145). Тобто витіснення, безпосередньо пов'язане з придушенням – це психічний процес, за допомогою якого свідомість («Я» людини) відкидає неприйнятні думки, образи або почуття. Але ці ідеї не можуть бути просто забуті, а залишаються за межами свідомості, тобто в несвідомому. Зберігаючи свою активність, вони надають непрямий вплив на поведінку індивіда у вигляді неврозів (фобій, страхів, розлади рухів) або неадекватних виблисків агресивності. Подібні методи, вироблені людством на благо існування культури, і викликають у З.Фрейда незадоволеність, виражену в однойменній роботі «Незадоволеність культурою».

В основі другого (менш поширеного) механізму культурогенезу знаходиться сублимація – процес перетворення енергії статевого потягу (енергії лібідо) в інші види енергії. Суть сублимації в заміні сексуальної мети на ціль більш віддалену і цінну в соціальному відношенні, перемикання енергії лібідо на процес творчості. І хоча сублимація має творчий характер, але, як підкреслює Х. Касафонт, така підміна бажань доставляє нам менше задоволення, менше щастя, ніж їх пряме задоволення, в результаті чого проявляється невдоволення, часто викликає почуття провини у індивіда – за допомогою «Над-Я» – щодо своїх думок, слів і бажань, оголошених суспільством аморальними (Касафонт, 2006, с.194). Крім того і сам З. Фрейд досить скептично оцінював універсальність даного методу соціалізації інстинктів. На його думку, хоча здатністю до сублимації володіють і всі люди, але багато в незначній мірі, а жінки ще менше ніж чоловіки (Фрейд, 1991а, с. 220-221). Слабкість цього методу полягає в тому, що він передбачає наявність особливих, не дуже часто зустрічаються здібностей і обдарувань. Але навіть і здібним обранцям на думку засновника психоаналізу, сублимація не забезпечує досконалого захисту від страждань: «не дає їм броні, непроникною для стріл долі, і зазвичай перестає допомагати, коли джерелом страждання стає власна плоть» (Фрейд, 2010, с. 925-926).

Звернемо увагу, що обидва розглянутих елемента фрейдівської програми соціалізації інстинктів викликають песимістичну оцінку. Можливість вирішення конфлікту між людиною і суспільством представляється досить проблематичною. Як резюмує Х. Касафонт, перше рішення згубно для людини: не зумівши задовольнити свої бажання, він витісняє їх, що згодом обертається яким-небудь психосоматичним захворюванням. Друге рішення, при якому людина сублімує ці бажання, тобто замінює їх іншими, здатними принести задоволення або якусь розраду, можливо, не настільки болісно, але теж недостатньо (Касафонт, 2006, с. 187).

Отже, З. Фрейд у цілому песимістично оцінює традиційну програму соціалізації інстинктів. Він дотримується позиції деякого синтезу, завдяки якому пацієнти після завершення лікування вирішуються за власним розумінням зайняти якусь середню позицію між повною насолодою життям і обов'язковим аскетизмом (Фрейд, 1991, с. 277). Тому поряд з придушенням і сублімацією З. Фрейд розглядає й інші поради щодо процесів соціалізації інстинктів.

По-перше, на його думку, надлишок агресії пом'якшується за рахунок Ероса. На думку засновника психоаналізу, агресивні потяги ніколи не існують самі по собі, але завжди пов'язані з еротичними, які в умовах створеної людиною культури покликані до пом'якшення та запобігання. Руйнуючі сили Танатоса відхиляються Еросом, як це видно на прикладі садизму, в глибині якого лежить позив до смерті, який під впливом сексуального потягу відхиляється від роботи самознищення. З. Фрейд пише: «питання долі роду людського залежить від того, чи вдасться розвитку культури, і в якій мірі, приборкати людський Первинний позив агресії і самознищення, що порушує співіснування людей. ... Слід, однак, сподіватися, що інша з двох «небесних сил» – вічний Ерос – зробить зусилля, щоб відстояти себе в боротьбі з настільки ж безсмертним противником. Але хто може передбачити результат боротьби і передбачити, на чьому боці буде перемога?» (Фрейд, 2010, с. 990). У зв'язку з цим засновник психоаналізу заявляє, що він не наважується постати перед своїми ближніми в ролі пророка, і приймає їх докір в тому, що не може їм принести ніякої розради.

По-друге, у терапевтичних цілях З. Фрейд радить боротися з «Над-Я» і послаблювати його вимоги (Фрейд, 2010, с. 987). З одного боку, як підкреслює Т.С. Кузубова, за Фрейдом акт свободи як прояв інстинкту агресії призводить до конституювання Над-Я, ототожнюваного з совістю. Отже генезис етичного і генезис

культури фактично збігаються (Кузубова, 2021). Але з іншого боку, щоб людина змогла досягти щастя (задоволення бажань, що походять з «воно»), вона повинна прийти до угоди з «Над-Я» (совістю), тому що дана інстанція нашої психіки містить соціальні норми і крім усього іншого, є цензором, який перешкоджає реалізації потягів «воно». У цьому відношенні «Над-Я», з точки зору З. Фрейда, подібна «окупаційним військам», так як дана інстанція видає накази, не переймаючись питанням про їх виконувальність. В результаті платою за культурний прогрес є збиток щастя внаслідок зростання почуття провини. Це, на думку засновника психоаналізу, руйнує психічно людину, так як частина агресії, яка пішла всередину направляється проти неї самої.

По-третє, З. Фрейд висловлюється про необхідність більшою мірою сексуальної задоволеності. Щоб уникнути неврозу, він рекомендує привчати пацієнтів «до вільного від забобонів обговорення сексуальних питань», завдяки чому вони після завершення лікування вирішуються за власним розумінням зайняти якусь середню позицію між повною насолодою життям і обов'язковим аскетизмом» (Фрейд, 1991а, с. 277). У той же час З. Фрейд підкреслював, що нормальне статеве життя є порятунком тільки від актуальних неврозів, причини яких криються в обставинах, що безпосередньо впливають на особистість, а не в минулих переживаннях пацієнта (Фрейд, 1991а, с. 246-249). Але ж, як вважає З. Фрейд, у кожного з нас існує глибока психічна рана з самого дитинства – заборона інцесту, тому «... всі ми хворі, тобто невротичні, так як умови для утворення симптомів можна виявити і у нормальних людей» (Фрейд, 1991а, с. 229).

По-четверте, у тісному зв'язку з сексуальним задоволенням стоїть питання переосмислення інверсії. Інверсія (лат. перевертання) – заміна людиною зовнішніх об'єктів або їх елементів, а також властивих йому внутрішніх бажань, мотивів діяльності на інші, нерідко протилежні (наприклад, гомосексуалізм, лесбійство). На думку З. Фрейда, інтерес чоловіка до жінки потрібно ще пояснити, так як це проблема, а не щось зрозуміле (Фрейд, 1991b, с. 15). Засновник психоаналізу звертає увагу на наявність гомосексуальних спонукань у кожного невротика і вважає, що збочені дії включаються до нормального статевого акту як підготовчі або підсилюючі. Тому, з його точки зору, прірва між нормальною і збоченою сексуальністю сильно зменшується, що змушує розглядати вибір об'єкта зі своєї статі саме як закономірне відхилення любовного життя (Фрейд, 1991а, с. 195).

По-п'яте, у сфері виховання З. Фройд вказує на проблему нестачі сексуальної освіченості. «Так совість робить з нас боягузів» – повторює З.Фройд за В. Шекспіром. І далі додає: «докір, який ми повинні кинути сучасному вихованню, в тому, що воно приховує від молоді роль, яку в їхньому житті буде грати сексуальність, – не єдиний докір. Виховання винне в тому, що воно не готує молодь до агресії, жертвою якої вона приречена буде стати. Випускаючи юнацтво в життя з неправильною психологічною орієнтацією, виховання діє так, якщо б воно людей, що прямують в полярну експедицію, забезпечувало літнім одягом і картами верхньоїтальянських озер. При цьому виявляється відоме зловживання етичними вимогами» (Фрейд, 2010, с. 978).

Незважаючи на скептичну оцінку соціалізації інстинктів з боку самого З. Фрейда, звернемо увагу на те, що розвиток західної культури ХХ-ХХІ століття пов'язаний з реалізацією багатьох елементів фрейдівської програми. У числі яких зазначимо: зменшення домагань «Над-Я» (імморалізм постмодерну); прагнення до більшого ступеня сексуальної задоволеності (сексуальна революція), перегляд традиційних поглядів на сексуальні збочення (легалізація одностатевих шлюбів), активна пропаганда сексуальної освіти юнацтва.

Висновки. Згідно вчення З. Фрейда, вся наша душевна діяльність спрямована на те, щоб отримувати задоволення і уникати невдоволення, тобто вона автоматично регулюється «принципом задоволення». З цим принципом З. Фройд нерозривно пов'язував інстинкт Ероса. Так, на думку З. Фрейда, статевая (генітальна) любов як сильне переживання задоволення дає людині прообраз всякого щастя. Інстинкту Ероса протистоїть агресивне прагнення – інстинкт Танатоса, який також вимагає задоволення. Щастя, до якого ми несвідомо прагнемо, пов'язане із задоволенням обох інстинктів.

Але безперешкодне задоволення обох потягів загрожує цивілізації, тому суспільству доводиться їх соціалізувати.

Цивілізація вимагає від нас або відмовитися від наших потягів (придушення, витіснення) або замінити їх соціально прийнятною діяльністю (сублімація). З. Фройд в цілому песимістично оцінює дану програму соціалізації інстинктів. Взаємний антагонізм між культурою і лібідо, на жаль, неминучий, так як людство не в змозі відректися ні від своєї тваринної основи, ні від культури, йому належить відмовитися від задоволення і пристосовуватися. Єдине, що залишається, на думку засновника психоаналізу – це примиритися з цим. Отже, у вченні З. Фрейда культура виступає як репресивний організм, який пригнічує біологічну сутність людини і призводить до неврозів. Тому поряд з традиційними придушенням і сублімацією З.Фройд розглядає й інші підходи щодо соціалізації інстинктів, які складають головне ядро його «терапії» культури.

По-перше, найбільш небезпечний для людства надлишок агресії пом'якшується за рахунок Ероса. Отже руйнуючі сили Танатоса відхиляються Еросом. По-друге, в терапевтичних цілях З.Фройд радить боротися з «Над-Я» і послаблювати його вимоги. По-третє, З. Фройд висловлюється про необхідність більшою мірою сексуальної задоволеності. По-четверте, в тісному зв'язку з сексуальним задоволенням стоїть питання переосмислення інверсії (наприклад, гомосексуалізм, лесбійство). По-п'яте, у сфері виховання З. Фройд вказує на проблему нестачі сексуальної освіченості.

Ефективність зазначених порад щодо «терапії» культури у контексті проблеми соціалізації інстинктів і культурогенезу потребує подальшого більш докладного соціально-філософського та історико-культурологічного аналізу.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Вышеславцев Б.П. Этика преображенного эроса. М. : Республика, 1994. 368 с.
 Жуков В.Н. З. Фрейд: культура, власть, право. Государство и право. 2021. № 7. С. 47-61.
 Касафонт Х.Р. Зигмунд Фрейд. М. : АСТ, 2006. 253 с.
 Кузубова Т.С. Генезис культуры в интерпретации Фрейда и Канта: роль этического. Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке. 2021. Т. 10. №1-1. С. 46-55.
 Леденева Е.В. Толкование культуры у Зигмунда Фрейда. Философия хозяйства. 2018. № 4 (118). С. 170-186
 Лейбин В.М. Фрейд, психоанализ и современная западная философия. М. : Политиздат, 1990. 397 с.
 Маркузе Г. Эрос и цивилизация. К. : ИСА, 1995. 352 с.
 Руткевич А.М. Психоанализ. Истоки и первые этапы развития : Курс лекций. М. : Инфра-М ; Форум, 1997. 352 с.
 Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. Изд. 2-е, стереотип. М. : Наука, 1991. 456 с.
 Фрейд З. Неудовлетворенность культурой. Малое собрание сочинений. СПб. : Азбука-классика, 2010. С. 907-990.
 Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности. «Я» и «Оно». Труды разных лет. Кн. 2. Тбилиси : Мерани, 1991. С. 5-174.

REFERENCES

- Vysheslavcev, B. P. (1994). *Jetika preobrazhennogo jerosa* [Ethics of Transformed Eros]. Moscow : Respublika.
- Zhukov, V. N. (2021). *Z. Frejd: kul'tura, vlast', pravo* [S. Freud: culture, power, law.]. *Gosudarstvo i pravo*, 7, 47-61.
- Kasafont, H. R. (2006). *Zigmund Frejd* [Sigmund Freud]. Moscow : ACT.
- Kuzubova, T. S. (2021). *Genezis kul'tury v interpretacii Frejda i Kanta: rol' jeticheskogo* [The Genesis of Culture in the interpretation of Freud and Kant: the role of the Ethical]. *Kontekst i refleksija: filosofija o mire i cheloveke*, 10(1-1), 46-55.
- Ledeneva, E. V. (2018). *Tolkovanie kul'tury u Zigmunda Frejda* [Sigmund Freud's Interpretation of Culture]. *Filosofija hozjajstva*, 4 (118), 170-186.
- Lejbin, V. M. (1990). *Frejd, psihoanaliz i sovremennaja zapadnaja filosofija* [Freud, Psychoanalysis and modern Western philosophy]. Moscow : Politizdat
- Markuze, G. (1995). *Jeros i civilizacija* [Eros and Civilization]. Kiev : ISA.
- Rutkevich, A. M. (1997). *Psihoanaliz. Istoki i pervye jetapy razvitija* [Psychoanalysis. Origins and first stages of development]. Moscow : Infra-M ; Forum.
- Frejd, Z. (1991). *Vvedenie v psihoanaliz* [Introduction to Psychoanalysis]. (2nd ed.). Moscow : Nauka.
- Frejd, Z. (2010) *Neudovletvorennost' kul'turoj* [Cultural Discontents]. *Maloe sobranie sochinenij*. SPb : Azbuka-klassika, 907-990.
- Frejd, Z. (1991). *Ocherki po psihologii seksual'nosti* [Three Essays on the Theory of Sexuality]. «Ja» i «Ono». *Trudy raznyh let*. Vol. 2. Tbilisi : Merani, 5-174.

Shatalovych Oleksandr

D.Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0001-7388-9216>, shatdnu@gmail.com

Shatalovych Inna

Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0001-8679-9228>, shatdnu@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 30.09.2021

Схвалено до друку / Accepted: 29.10.2021